

УДК 159.923.2

О. М. Знанецька, Е. Л. Носенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РОЛЬ ХАРАКТЕРИСТИК Я-КОНЦЕПЦІЇ У ЗУМОВЛЕННІ УСПІШНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЮДИНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто результати емпіричної перевірки гіпотези щодо каузального зв'язку між показниками диференційованості і ясності Я-концепції особистості та оптимістичністю її прогнозів на майбутнє у різних сферах життєдіяльності.

Ключові слова: Я-концепція, особистість, диференційованість Я-концепції, ясність Я-концепції, прогнози на майбутнє.

Рассмотрены результаты эмпирической проверки гипотезы относительно каузальной связи между показателями дифференцированности и ясности Я-концепции личности и оптимистичностью ее прогнозов на будущее в разной сфере жизнедеятельности.

Ключевые слова: Я-концепция, личность, дифференцированность Я-концепции, ясность Я-концепции, прогнозы, на будущее.

The results of empiric verification of hypothesis in relation to causal connection between the indexes of differentiation and clarity of I-conception of the personality and optimisticness of its prognoses on the future in the different sphere of vital functions are considered.

Keywords: I-conception, personality, differentiation of i-conception, clarity of i-conception, prognoses, on the future.

Актуальність проблеми вивчення ролі характеристик Я-концепції у забезпеченні успішності функціонування людини як суб'єкта життєдіяльності, в зумовленні її відчуття психологічного благополуччя пов'язано з тим, що Я-концепція піддається формуванню, вдосконаленню, диференціації і ускладненню в процесі розвивальної освіти [7]. Тому доведення її ролі у забезпеченні успішності функціонування людини як суб'єкта життєдіяльності відкриває принципово нові шляхи для забезпечення гармонізації особистості в процесі навчання, підготовки людини до дорослого життя, яке спрямовується оптимістичними орієнтаціями на майбутнє, що сприяє самоактуалізації особистості.

Проведений нами аналіз стану розробки дослідження проблеми Я-концепції як зарубіжними, так і вітчизняними авторами, свідчить про те, що Я-концепція розглядається як складовий елемент загальної суб'єктивної картини світу людини, який формується в процесі набування нею досвіду життєдіяльності [2]. Згідно з так званою когнітивно-експеренціальною теорією формування внутрішнього світу особистості [5; 10], формування позитивної чи негативної картини світу особистості залежить від багатьох факторів, пов'язаних, зокрема, з досвідом дитинства, з активністю людини на наступних етапах її розвитку, стосунками у батьківській родині, її навчанням. У людини може сформуватися уявлення про світ або як про справедливий, упорядкований, передбачуваний, такий, що піддається осмисленню, що сприяє реалізації індивідуальних цілей людини, або – в залежності від особливостей формування досвіду, – як про непередбачуваний, позбавлений упорядкованості, змісту, як хаотичний, такий, що не сприяє реалізації життєво важливих цілей людини. У відповідності з розглянутими вище картиними світу у цілому у людини виникає й уявлення про себе або як про суб'єкта, спроможного успішно реалізувати цілі своєї життєдіяльності, як гідного поваги, або, навпаки, як такого, для кого вірогідність досягнення успіху знаходиться під великим сумнівом, тобто як невпевненої в собі людини. Партнери по взаємодії у спілкуванні, відповідно, сприймаються людиною або як гідні поваги, довіри, або як джерела загрози її благополуччю. І порушення будь-якого зі складових елементів

загального внутрішнього образу світу людини, а саме картини світу у цілому, образу Я, чи сприйняття інших людей спричиняє дисбаланс у формуванні особистості і впливає на її загальне світосприйняття і успішність життєдіяльності.

Вивчення Я-концепції пов'язувалося з дослідженням її різноманітних функцій у навчанні, професійній самореалізації та інших сферах діяльності, проте вірогідний зв'язок ясності і диференційованості Я-концепції з успішністю життєдіяльності людини досліджено недостатньо.

Мета даної статті полягає в тому, щоб проаналізувати результати перевірки гіпотези про вплив Я-концепції на психологічне благополуччя людини, формування в неї оптимістичного ставлення до власного майбутнього і до власної спроможності успішно реалізувати цілі професійної діяльності і життєдіяльності у цілому, забезпечити гармонійне функціонування у світі. Для того, щоб перевірити таку гіпотезу, було поставлено ряд конкретних завдань, перше з яких полягало в тому, щоб дослідити зв'язок різних рівнів сформованості, когерентності, диференційованості і складності Я-концепції з наявністю у людини різних орієнтацій на майбутнє – позитивних, оптимістичних, чи, навпаки, негативних, песимістичних, що дало б змогу опосередковано оцінити вплив характеристик Я-концепції на психологічне благополуччя людини, одною з ознак якого є оптимістичність прогнозування майбутніх подій життя. Друге завдання полягало у тому, щоб перевірити гіпотетичний каузальний зв'язок Я-концепції з благополуччям людини через порівняння відмінностей в образах Я у жінок і чоловіків. Як стверджують зарубіжні дослідники, у чоловіків простежується, у цілому, більш низький рівень психологічного благополуччя, ніж у жінок [9]. Доведення наявності відповідних відмінностей і в рівнях диференційованості Я-концепції у чоловіків і жінок було додатковим підтвердженням залежності психологічного благополуччя від рівня сформованості Я-концепції.

Для вирішення поставлених завдань були обрані такі методичні прийоми і засоби: підібрана вибірка досліджуваних, яка складалася з рівної кількості чоловіків і жінок. За допомогою відомих стандартних методик: Q-сортування В. Стефансона [2], «Короткий індекс самоактуалізації» А. Джоунс та Р. Крендея, «Шкала ясності Я-концепції» Дж. Кемпбел [8], «Тест-опитувальник самовідношення» В. В. Століна і С. Р. Пантілєєва [6] була проведена порівняльна оцінка рівнів диференційованості і складності Я-концепції у чоловіків і жінок окремо та в групі у цілому. Виявилося, що дійсно, Я-концепція жінок, рандомізовано відібраних у вибірку, відрізнялася від Я-концепції чоловіків у напрямку її більшої диференційованості, складності і когерентності (узгодженості аспектів Я-реального і Я-ідеального), що оцінювалось за допомогою відповідних методів, розглянутих нами в інших публікаціях [3]. У тих же самих досліджуваних були оцінені показники психологічного благополуччя за допомогою відомої методики К. Ріф, адаптованої нами до української вибірки [4; 16].

У експериментальному дослідженні взяли участь 180 студентів Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (94 юнаки та 86 дівчат) віком від 16 до 19 років. За допомогою методики Л.-Е. Малмберга «Future Life Orientation Test» [12] були оцінені орієнтації досліджуваних різної статі на майбутнє у трьох найважливіших видах їхньої життєвої активності: у здобутті освіти, в самореалізації у майбутній професійній діяльності та у сімейному житті.

Звісно, існуючі у суспільстві соціокультурні норми впливають на цілі, які ставить перед собою людина, на вибір адекватних засобів їх досягнення. З одного боку, людина конструє своє власне майбутнє, з іншого – її цілі відображують певний соціокультурний контекст у певний історичний період [11]. Так, головні цілі, сподівання та інтереси юнаків та дівчат віддзеркалюють головні задачі розвитку подальшого дорослого життя (майбутня освіта, працевлаштування, знаходження партнера для сімейного життя), у той же час, як їх хвилювання відображують

загальні соціальні труднощі і негаразди (наприклад, загроза стати безробітним) [13]. Тобто, орієнтація на майбутнє включає цілі особистості, її плани та потенційні результати планувань [14] і є важливим фактором, який пов'язаний із благополуччям особистості [15].

Результати дослідження, як видно з даних, представлених у таблицях, свідчать про наявність розбіжностей як в образах Я чоловіків і жінок вибірки, так і в показниках психологічного благополуччя представників різної статі. У жінок, які мають більш високий рівень диференційованості і складності Я-концепції, встановлено й більш високий рівень відчуття психологічного благополуччя у порівнянні з чоловіками, у яких зафіксовано більш низькі показники рівнів складності і ясності Я-концепції. У такий спосіб було доведено, що існує каузальний зв'язок між вищезазначеними характеристиками.

Таблиця 1

Усереднені за підгрупами показники Я-концепції в підгрупах жінок та чоловіків

Характеристики Я-концепції	Середні значення показників для підгруп		t-критерій Стьюдента при міжгруповому порівнянні	Критерій ф*-кутове перетворення Фішера
	жінок (N=86)	чоловіків (N=94)		
Індекс задоволення собою	0,83	0,76	2,283**	1,563*
Ясність Я-концепції	39,1	36,3	1,723	1,53*
Інтегральне самовідношення	20,4	17,8	2,61***	1,565*
Очікування позитивного ставлення інших людей до себе	11,5	10,0	3,006***	1,622**
Самоінтерес	7,0	6,1	2,073**	1,998**
Самоприйняття	5,7	4,5	2,286**	1,755**
Самокерівництво	4,8	4,2	2,1**	1,75**

Розбіжності між підгрупами чоловіків і жінок значущі: *** - при $p < 0, 01$; ** - при $p < 0, 05$; * - при $p < 0, 06$.

Як видно з табл. 1, між жінками та чоловіками зафіксовано статистично значущі розбіжності за t-критерієм Стьюдента та за критерієм ф*-кутове перетворення - Фішера з таких показників Я-концепції: індекс задоволення собою (за методикою Q-сортировки), ясність Я-концепції, інтегральне самовідношення, очікування позитивного ставлення інших людей до себе, самоінтерес, самоприйняття, самокерівництво (за «Тестом-опитувальником самовідношення»), які свідчать про більш позитивний і диференційований образ Я у жінок.

У табл. 2 представлено усереднені за підгрупами жінок і чоловіків показники оптимістичності орієнтацій на майбутнє. Як видно з таблиці, в усіх сферах діяльності (окрім сімейної) у жінок і чоловіків зареєстровані значущі розбіжності відносно оптимістичності прогнозів на майбутнє. Наскільки закономірними, а не випадковими є ці спостереження, можна судити за наявними у літературі даними відносно притаманності чоловікам більш негативно забарвленого образу світу і образу Я. Дослідники, які вперше прослідкували цю закономірність, вказують, що вона зумовлена такими факторами, як більш високий рівень невпевненості чоловіків відносно їх спроможності забезпечити у майбутньому матеріальне благополуччя родини. Як зазначає М. Аргайл [1; 9], чоловіки та жінки мають різні джерела відчуття задоволення життям: основними детермінантами почуття суб'єктивного благополуччя у чоловіків є матеріальний стан і робота, а у жінок – діти та благополуччя сім'ї. Останнє більшою мірою залежить від індивідуальних зусиль, а перше – від об'єктивної ситуації у суспільстві.

Таблиця 2

Усереднені за підгрупами показники оптимістичності орієнтацій на майбутнє в підгрупах жінок та чоловіків

Сфери оцінки оптимістичності життєвих орієнтацій на майбутнє	Середні значення показників для підгруп		t-критерій Стьюдента при міжгруповому порівнянні
	жінок (N=86)	чоловіків (N=94)	
Оптимістична орієнтація на майбутнє у сфері освіти	17,3	15,8	2,77**
Оптимістична орієнтація на майбутнє у сфері професійної діяльності	17,2	16,0	2,079*
Оптимістична орієнтація на майбутнє у сфері сім'ї	18,5	17,6	1,453
Загальна оптимістична орієнтація на майбутнє	52,7	49,5	2,872**

Розбіжності між підгрупами чоловіків і жінок значущі: ** - при $p < 0,01$; * - при $p < 0,05$.

Аналіз результатів дослідження щодо цього тесту свідчить про те, що показники загальної оптимістичної орієнтації на майбутнє та орієнтацій на майбутнє у сфері освіти жінок виявилися вищими у порівнянні з показниками чоловіків (розбіжності статистично значущі при $p < 0,01$). Це може бути свідченням того, що на сучасному етапі розвитку суспільства жінки виявляють велику зацікавленість у питаннях щодо отримання гідної освіти, що є запорукою міцної життєвої позиції у майбутньому. Значущі розбіжності (при $p < 0,05$) у показниках чоловіків та жінок (на користь жінок) були також виявлені у сфері майбутньої професійної діяльності. Цей факт виступає логічним продовженням вищезазначеної тенденції про посилення з боку сучасних молодих жінок прагнення до здобуття гідної професії, яка б забезпечила їм надійне майбутнє. Проте, відмінності у показниках чоловіків та жінок відносно оптимістичності їх орієнтацій щодо перспектив створення сім'ї виявилися статистично незначущими, що, на наш погляд, зумовлено демографічними факторами, що у межах цієї статті не потребує коментарів.

Інший засіб перевірки гіпотези про зв'язок характеристик Я-концепції з показниками оптимістичності прогнозувань успішності життєдіяльності передбачав розподілення групи на дві полярні підгрупи, що статистично значуще відрізнялись за показниками Я-концепції, і перевірку наявності відмінностей між групами в показниках оптимістичності життєвих орієнтацій на майбутнє.

У табл. 3 і 4 представлено дані щодо характеру зв'язку між рівнем сформованості Я-концепції і оптимістичністю життєвих орієнтацій на майбутнє за методикою Л.-Е. Малмберга («Future Life Orientation Test»), обчислених для групи у цілому, поділеної на дві підгрупи за рівнем сформованості Я-концепції. Ці дані повністю підтверджують гіпотезу дослідження і свідчать про те, що особи, яким притаманні більш високі рівні ясності і когерентності Я-концепції, орієнтовані на майбутнє більш оптимістично. Це досить чітко виявляється у такій сфері, як освіта та за показниками загальних оптимістичних орієнтацій на майбутнє (розбіжності значущі за t-критерієм Стьюдента при $p < 0,001$), а також у сфері майбутньої професійної діяльності (розбіжності значущі за t-критерієм Стьюдента при $p < 0,01$). Слід зазначити, що, хоча за t-критерієм Стьюдента було виявлено лише тенденцію до зв'язку рівня диференційованості Я-концепції та оптимістичності орієнтацій у сфері сімейних відносин, перевірка за багатофункціональним ϕ^* -критерієм - кутове перетворення - Фішера виявила значущість розбіжностей при $p < 0,001$. Це може пояснюватися тим, що на даному віковому етапі (молоді дорослі, середній вік досліджуваних дорівнює 18 років) люди схильні приділяти більшу увагу освіті та майбутній професії, і, відповідно, меншу – майбутній сім'ї.

Таблиця 3

Показники оптимістичності орієнтацій на майбутнє в групах досліджуваних, полярних за рівнями диференційованості і ясності Я-концепції

Сфери оцінки оптимістичності життєвих орієнтацій на майбутнє	Показники оптимістичності орієнтацій на майбутнє			t-критерій Стьюдента при міжгруповому порівнянні
	1 група (досліджувані з більш високим рівнем розвитку Я-концепції)	2 група (досліджувані з більш низьким рівнем розвитку Я-концепції)	Середнє по всій вибірці	
Оптимістична орієнтація на майбутнє у сфері освіти	17,81	15,64	16,62	4,373***
Оптимістична орієнтація на майбутнє у сфері професійної діяльності	17,44	16,00	16,65	2,656**
Загальна оптимістична орієнтація на майбутнє	53,37	49,36	51,17	3,749***

Розбіжності значущі при: *** - при $p < 0,001$; ** - при $p < 0,01$;

Таблиця 4

Показники оптимістичності орієнтацій на майбутнє у сфері сім'ї в групах досліджуваних, полярних за показниками рівнів сформованості Я-концепції

Сфера оцінки оптимістичності життєвих орієнтацій на майбутнє	1 група (досліджувані з більш високим рівнем розвитку Я-концепції)	2 група (досліджувані з більш низьким рівнем розвитку: Я-концепції)	Середнє по всій вибірці	Критерій F^* - кутове перетворення Фішера
Оптимістична орієнтація на майбутнє у сфері сім'ї	18,48	17,73	18,07	4,227***

Розбіжності значущі при: *** - при $p < 0,001$.

Таким чином, на підставі результатів дослідження можна зробити **висновки** відносно існування статистично значущого каузального зв'язку між показниками Я-концепції та відчуттям впевненості щодо майбутнього. У зв'язку з отриманими результатами можна стверджувати доцільність розширення цілей освіти в напрямі забезпечення її ролі у формуванні адекватної диференційованої Я-концепції суб'єктів навчання, що можливо, як свідчать дані інших дослідників цієї проблеми [7], за умов розвивального навчання. У процесі формування аналітичних здібностей суб'єкта при розвивальному навчанні забезпечується перенос навичок аналізу навчального матеріалу на власну особистість, усвідомлення її переваг і недоліків, завдяки чому формується більш адекватний образ Я. Це допомагає особистості досягти більшого відчуття психологічного благополуччя, що, у свою чергу, сприяє і збереженню психологічного здоров'я.

Перспективи подальших досліджень в обраній галузі ми вбачаємо у вивченні різноманітних засобів імпліцитної діагностики Я-концепції, бо, як відомо, експліцитні методи дослідження особистісних властивостей тією чи іншою мірою страждають від бажання досліджуваних справити відповідне враження на дослідника.

Продовжує зберігати свою актуальність і проблема вивчення численних факторів, крім навчання, що можуть впливати на формування позитивної і ясної Я-концепції, а саме: сімейне виховання, прийняття молоді людиною її батьками, успіхи у спортивній, творчій та інших видах діяльності, пов'язаних із самовдосконаленням.

Бібліографічні посилання

1. **Аргайл М.** Психологія щасття : перевод с англ. / М. Аргал. – М., 1990.
2. **Гуменюк О. С.** Психологія Я-концепції / О. С. Гуменюк. – Тернопіль, 2002.
3. **Знанецька О. М.** Експериментальне дослідження взаємозв'язку характеристик Я-концепції особистості та її психологічного благополуччя: результати та їх опис / О. М. Знанецька // Вісник Дніпропетр. ун-ту. – 2007. – №7. – С. 3–10.
4. **Знанецька О. М.** Методика дослідження феномену психологічного благополуччя: опис, адаптація, застосування / О. М. Знанецька // Вісник Дніпропетр. ун-ту. – 2006. – №9 – С. 40–46.
5. **Носенко Е. Л.** Шляхи детекції сприйняття суб'єктом певної інформації як загрозової з позицій когнітивно-семантичної моделі тривоги / Е. Л. Носенко, М. В. Нестеренко // Вісн. АПН України «Педагогіка і психологія». – 1998. – Вип. 4. – С. 45–54.
6. **Пантелеєв С. Р.** Самоотношение как эмоционально-оценочная система : спецкурс / С. Р. Пантелеєв, – М., 1991.
7. **Чепіга Л. П.** Розвиток Я-концепції у підлітковому віці в залежності від засобу організації учбової діяльності у початковій школі : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 / Л. П. Чепіга. – Одеса, 2002.
8. **Шемелюк І. Я.** Короткий індекс самоактуалізації та шкала ясності Я-концепції як показники особистісної зрілості / І. Я. Шемелюк // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №6. – С. 26–27.
9. **Argyle M. and Henderson M.** The Anatomy of Relationships. London: Heinemann; Harmondsworth: Penguin, 1985.
10. **Epstein S.** Cognitive-experiential self-theory //Pervin, Lawrence A. (Ed.) Handbook of Personality: Theory and Research. – The Guilford Press, 1990. – P. 165-192.
11. **Brandstädter J.** Action perspectives on human development. In R. M. Lerner (Ed.), Theoretical models of human development (5th ed., pp. 807-863). New York: Wiley, 1998.
12. **Malmberg, L.-E.** Education and students future-orientation: Adolescents future preparation, future goals and self-evaluation in educational contexts in Finland and Poland. (Dissertation). – Vasa: Abö Akademi University, 1998.
13. **Malmberg, L.-E., & Norrgård, S.** Adolescents ideas of nonnative life-span development and personal future goals. – Journal of Adolescence. – 1999. – Vol. 22. – P. 33-47.
14. **Nurmi, J.-E.** Adolescents development in an age-graded context: the role of personal beliefs, goals and strategies in the tackling of developmental tasks and standards. – International Journal of Behavioral Development. – 1993. – Vol. 16. – P. 169-189.
15. **Pulkkinen, L. & Rönkä, A.** Personal control over development, identity formation, and future orientation as components of life orientation: a developmental approach. – Developmental Psychology. – 1993. – Vol. 30. – P. 260-271.
16. **Ryff C. D.** Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being // J. of Personality and Social Psychology. – 1989. – Vol. 57. – P. 1069-1081.

Надійшла до редколегії 16.02.09.